Blaž Mesec

MODEL AKCIJSKEGA RAZISKOVANJA

Akcijsko raziskovanje je pri nas že nekaj časa nekakšen modni pojem. Vsak, ki se mu zdi, da je preveč neoprijemljivo, če reče, da izvaja raziskavo o tem in tem, doda: seveda akcijsko. In vsak, ki se mu zdi preveč prozaično, da bi rekel, da ustanavlja samopomočno skupino, pomenljivo doda: v okviru akcijske raziskave. Temu primerno vlada nemajhna pojmovna zmeda o tem, kaj je akcijsko raziskovanje in kako se izvaja. Tako se mi zdi, da vsaka nadaljnja beseda o akcijskem raziskovanju to zmedo le še povečuje. Zato najprej nasvet vsem, ki jim je dušni mir ljubši od vsega drugega. Če ste se namenili postaviti na noge samopomočno skupino ali mladinski klub ali stanovanjsko skupino, lotite se dela. Ob delu se redno sestajajte, vsi, ki se vas to tiče, analizirajte, kar ste izvedli, naredite načrt za naslednji korak itn. Vse to zapisujte. Skušajte ravnati razumno, pošteno in objektivno. Na koncu napišite natančno poročilo o vsem, kar ste delali, kar ste se pri tem naučili in kar ste novega spoznali. Vaše početje ne bo daleč od akcijskega raziskovanja. - Kdor pa ima rad komplikacije, naj bere naprej.

DVE OBDOBJI RAZVOJA AR ALI KDAJ SE JE ZAČELA ZMEDA IN KDO JO JE ZAČEL

V razvoju akcijskega raziskovanja je mogoče razlikovati dve obdobji ali bolje dve veji: na lewinsko deblo akcijskega raziskovanja se je v začetku sedemdesetih let nacepila veja, ki je akcijsko raziskovanje poimenovala z različnimi zvenečimi imeni ("nova metodološka paradigma", "kritična teorija družbenih ved", "kritika sociološke metodologije"), mu pripisala značilnosti, ki mu ne pripadajo, in postavila zahteve, ki jih ne more uresničiti. Ta veja po našem mnenju nikoli ni ozelenela in je čas, da jo odžagamo. Bistvo nesporazuma je v tem, da so akcijsko raziskovanje pojmovali kot metodo v strogem pomenu; od tod je bil le korak do tega, da so jo začeli pojmovati kot navadni znanosti nasproten občemetodološki pristop, ki so ga pojmovali bodisi kot kvalitativno-interpretativno metodo bodisi kot aktivistično partijno znanost, ki naj bi nadomestila "buržoazno" znanost. Oglejmo si ta razvoj v osnovnih potezah (Mesec 1993).

A. POJEM AKCIJSKEGA RAZISKOVANJA PRI K. LEWINU

Lewinov metodološki nazor vsebuje nastavke akcijskoraziskovalnega pristopa: stališče, da ima znanost praktično funkcijo; usmerjenost na preučevanje celot prepletenih dejavnikov (konstrukt "polja"), spoznanje, da se percepcija spremeni, če z akcijo spremenimo situacijo, težnja, predstaviti subjektivno polje posameznikov ("življenjski prostor"), poudarek na eksperimentiranju v naravnih pogojih, pri čemer ohranjamo naravno celoto pogojev, ipd.

Z akcijskim raziskovanjem so neposredno povezana spoznanja tem, kako se družba na skupinski ravni spreminja, zlasti o kvazistacionarnem ravnotežju, odporu, sekvenci spreminjanja, pomenu skupinskega odločanja in skupinskih norm. Ta spoznanja so Lewina napeljala, da je postuliral poseben raziskovalni pristop, ki ga je imenoval "akcijsko raziskovanje" in opredelil takole: "Raziskovanje, potrebno družbeni praksi, lahko najbolje označimo kot raziskovanje za družbeno upravljanje ali družbeno inženirstvo. To je neka vrsta akcijskega raziskovanja, komparativnega raziskovanja pogojev in učinkov različnih oblik družbene akcije in raziskovanja, ki vodi do družbene akcije. Raziskovanje, ki ne proizvaja nič drugega

kot knjige, ne bo zadostovalo" (LEWIN 1948). Razvidno je, da je v tej opredelitvi specifična diferenca akcijskega raziskovanja njegov predmet (družbena akcija) in ne metoda (komparativno raziskovanje).

Vendar pa so v raziskavah Lewina in njegovih sodelavcev implicirane tudi posebnosti akcijskega raziskovanja kot pristopa, za katerega so značilni

- praktična uporabnost spoznanj v specifični akcijski situaciji,
- vključenost raziskovanja v akcijo, kar pomeni, da imajo raziskovalne ugotovitve značaj povratnih sporočil ("specifični feedback") in da se raziskovanje povezuje z načrtovanjem in akcijo v iterativnih ciklih ("spirala"),
- tesna zveza med praktično akcijo, raziskovanjem in usposabljanjem ("trikotnik"),
- zlasti pa sodelovanje članov akcijske skupine pri načrtovanju in organizaciji raziskave ("participacija"), ki lahko vključuje, ni pa nujno, izmenjavo perspektive akterjev in perspektive opazovalca.

Empirično preskušanje miselnih predpostavk ravnanja akterjev v specifični situaciji s sodelovanjem akterjev in z upoštevanjem tako dobljenih spoznanj pri nadaljnjem praktičnem odločanju je torej v lewinski tradiciji osnovna značilnost akcijskega raziskovanja.

B. POJMOVANJA AKCIJSKEGA RAZISKOVANJA V OKVIRU KRITIČNE DRUŽBENE TEORIJE

Lewinovo mnenje, da je akcijsko raziskovanje celo bolj pomembno in več vredno kot čisto znanstveno raziskovanje, se ni odrazilo v dejanskem družbenem položaju tega novega pristopa. V njegovi nadaljnji uporabi in razvoju je bil bolj poudarjen njegov svetovalni in didaktični pomen kot pa znanstvenoraziskovalni. Ob koncu šestdesetih in v začetku sedemdesetih let pa je skupina nemških družboslovcev, ki so v glavnem izhajali iz miselnega okvira kritične družbene teorije (in ki jim lahko zaradi miselne sorodnosti pridružimo še nekatere avtorje, ki niso pripadali temu krogu), ponovno premislila pojem akcijskega raziskovanja in skušala pri tem eksplicirati in razviti Lewinovo pojmovanje. Njihova zasluga je, da so ponovno opozorili na znanstvenoraziskovalni namen in pomen akcijskega raziskovanja in ga skušali razviti kot raziskovalno metodo. Toda pri tem so povsem samovoljno, ne da bi za to našli kako oporo v Lewinovem pojmovanju tega pristopa, zašli v skrajnost, ki se je izkazala za slepo ulico v razvoju akcijskega raziskovanja.

Prvi vidik te zastranitve izhaja iz dejstva, da je za akcijskoraziskovalni pristop značilno sodelovanje akterjev pri načrtovanju raziskave, ovrednotenju njenih razultatov in celo pri raziskovalnih opravilih. To naj bi pomenilo, da je akcijsko raziskovanje oblika osvobajanja človeka od njegove vloge objekta raziskave v subjekt raziskave, skratka, emancipacija (akterjev) od dominacije (raziskovalcev). Kot taka je posebna oblika emancipacije, toda oblika, ki jo lahko uporabljajo raziskovalci kot raziskovalci in tako prispevajo k obči osvoboditvi človeka.

Emancipacija je v tem pojmovanju celo kriterij resničnosti znanstvenega spoznavanja, kajti resničnost spoznanj se presoja po tem, ali je na njihovi osnovi mogoče vzpostaviti realne družbene oblike, ki prispevajo k osvoboditvi človeka. Kdo in kako presoja, kaj je osvoboditev, pa ta metafizika ne pove.

Drugo pretiravanje v tem okviru je pojmovanje, da je akcijsko raziskovanje kot "kritična teorija družboslovja" nova znanstvena paradigma v družbenih vedah. Če razumemo paradigme kot "svetovne nazore", ki si v razvoju znanosti sledijo diskontinuirano, obsežejo celotno predmetno področje kakšne vede in uveljavljao enotnost teorije in metode, je očitno, da akcijsko raziskovanje ni nobena znanstvena paradigma, saj sploh ni nobena teorija: nima vsebine, ne govori o ničemer, je le pristop. Akcijsko raziskovanje ni nobena nova znanost, ki naj bi nadomestila "tradicionalno" znanost; tudi ni, nekoliko skromneje, nova metoda, ki naj bi nadomestila "tradicionalne" metode. Če se ne spuščamo v očitno problematičnost ali celo brezpomenskost in nepomembnost ločevanja med tradicionalnimi in netradicionalnimi metodami, starimi in novimi (pred mojim rojstvom-po mojem rojstvu), bi celo v primeru, če sprejemo, da gre za novo metodo, ugotovili, da njena novost ni v tistem, kar navajajo ti teoretiki. Ko specificirajo to novost, v bistvu izenačijo akcijsko raziskovanje z interpretativnim občemetodološkim pristopom. Tudi to

enačenje ne vzdrži kritične presoje, kajti pojem interpretativnega občemetodološkega pristopa se po obsegu in po ravni razlikuje od pojma akcijskoraziskovalnega pristopa. Akcijsko raziskovanje ni "modus kvalitativnega raziskovanja" ali njegova podvrsta. Klasične participativne akcijske raziskave (npr. o produktivnosti starejših delavk) so bile kvantitativne, če mislimo pri tem na dejstvo, da so v njih zbirali kvantitativne podatke o produktivnosti in drugih variablah in da so vključevale eksperimentalne postopke.

Povzetek kritike po-lewinskih konceptov akcijskega raziskovanja

1. Akcijsko raziskovanje ni nova družboslovna paradigma.

2. Akcijsko raziskovanje ni občemetodološki pristop, ni podvrsta kakšnega občemetodološkega pristopa, sploh ni metoda v ožjem pomenu.

3. V okviru akcijskega raziskovanja velja pluralizem metod in tehnik raziskovanja.

4. Akcijsko raziskovanje ni ne metoda osvobajanja ne metoda zasužnjevanja, ali bolje, je eno in drugo, as you like it. Še najbolj zasužnjuje tiste, ki to "metodo" uporabljajo (kot vsaka metoda). Če jo uporabljajo po svoji svobodni odločitvi, so se svobodno odločili za samozasužnjevanje.

Ta uničujoča kritika rekonceptualizacije lewinskega pojma akcijskega raziskovanja pa ne pomeni, da zavračamo utemeljenost interpretativne paradigme; da odklanjamo kvalitativno raziskovanje; ali da mislimo, da se v okviru akcijskega raziskovanja ne bi smelo ali moglo raziskovati po načelih interpretativnega raziskovanja. Nasprotno, mislimo, da je akcijsko raziskovanje zelo primeren okvir za tako raziskovanje.

OSNOVNA TEZA: AKCIJSKO RAZISKOVANJE JE NAČIN ORGANIZACIJE RAZISKOVANJA ZA PRAKTIČNO UPORABO

Akcijsko raziskovanje ni metoda v ožjem pomenu besede, ampak bolj način organizacije raziskovanja in praktičnega delovanja, način organizacije inoviranja in razvoja, ustvarjanja novih spoznanj in spreminjanja praktičnega delovanja. Osnova akcijskega raziskovanja je poseben funkcionalni odnos med raziskovalci in praktiki, podoben svetovalnemu odnosu. Funkcionalni odnos pomeni odnos, ki naj pripelje do določenega smotra, do rešitve problema akterja, kakorkoli že. Raziskovalna metoda tu ni vnaprej določena, ampak je odvisna od narave problema. Vnaprej so določena le pričakovanja akterja, da bo z vključitvijo v akcijsko raziskovanje nekako rešil svoj praktični problem, in pričakovanja raziskovalca, da bo prišel do novih spoznanj. Da pa bi bili ti smotri bolj zanesljivo doseženi, se raziskovanje, ki je obenem spreminjanje prakse, organizira na poseben način. Akcijsko raziskovanje je za raziskovalce asistirano spreminjanje prakse (stand-by change), za praktike pa nadzirano raziskovanje (stand-by research).

Še najbolj smiselno bi lahko opredelili akcijsko raziskovanje kot analogon razvojnega raziskovanja v industriji. To pomeni, da je v klasifikacijah ob fundamentalnih in aplikativnih raziskavah poseben razred - prej to kot kaj drugega, s pomembno pripombo, da prihaja na področju človeških zadev pri razvojnem raziskovanju do fundamentalnih spoznanj in da pri tej, sicer splošno uveljavljeni klasifikaciji, dejanski kriterij ni temeljnost spoznanj, ampak raziskovalni pristop, organizacijski okvir raziskovanja in način diseminacije in uporabe spoznanj. Če se, naprej, vprašamo, kaj pomeni "razvoj proizvoda" na področju ved o človeku, pridemo do pojma namernega individualnega in družbenega spreminjanja. "Terapija", "svetovanje", "učenje", "vzgoja", "usposabljanje", "pomoč" so oznake za to spreminjanje; ugotovimo temeljno analogijo med temi spreminjevalnimi pristopi in akcijskim raziskovanjem: v obeh primerih gre za funkcionalni odnos dveh strank, odnos, ki je teoretsko in metodično popolnoma odprt.

V kakšnem smislu je akcijsko raziskovanje poseben način organizacije raziskovanja, bomo poskušali pojasniti ob (dobro znanem) modelu raziskovalnega postopka po Ackoffu.

Po Ackoffu lahko pojmujemo sleherno raziskovanje, ne le akcijsko, kot enotnost dveh postopkov: postopka za reševanje problema in postopka komunikacije (Ackoff 1966 (1953): 26; Ackoffovo shemo povzema tudi Toš 1988: 122). V sleherni raziskavi se pojavljajo štiri komunikacijske vloge: 1. uporabnik raziskave, 2. raziskovalec (znanstvenik), 3. opazovalec in

4. opazovanec. To so vloge, ne osebe ali skupine (organizacije, ustanove), kar pomeni, da lahko isto vlogo opravlja več oseb ali da ena oseba opravlja več vlog ali vse te vloge.

Komunikativne operacije so:

1. prenos problema,
2. priučevanje in nadzor opazovalcev,
3. stimulacija opazovancev,
4. odgovor opazovancev,
5. beleženje odgovorov in prenašanje podatkov,
6. poročanje o predlagani rešitvi problema.

Pri vsaki od teh operacij ali faz lahko pride do napak, ne le npr. pri beleženju in prenašanju odgovorov.

Operacije reševanja problema so (označujemo jih z malimi črkami, da se v simboličnem zapisu na sliki razlikujejo od komunikativnih operacij):

a. obstoj problema,

b. formulacija problema in načrtovanje metode za njegovo rešitev,

c. odhod v okolje, v katerem bomo opazovali, ali njegova priprava,

d. zapisovanje podatkov,

e. obdelava podatkov

f. izbira smeri akcije za reševanje problema.

Raziskava torej poteka v fazah, ki si sledijo tako, kot kaže slika.

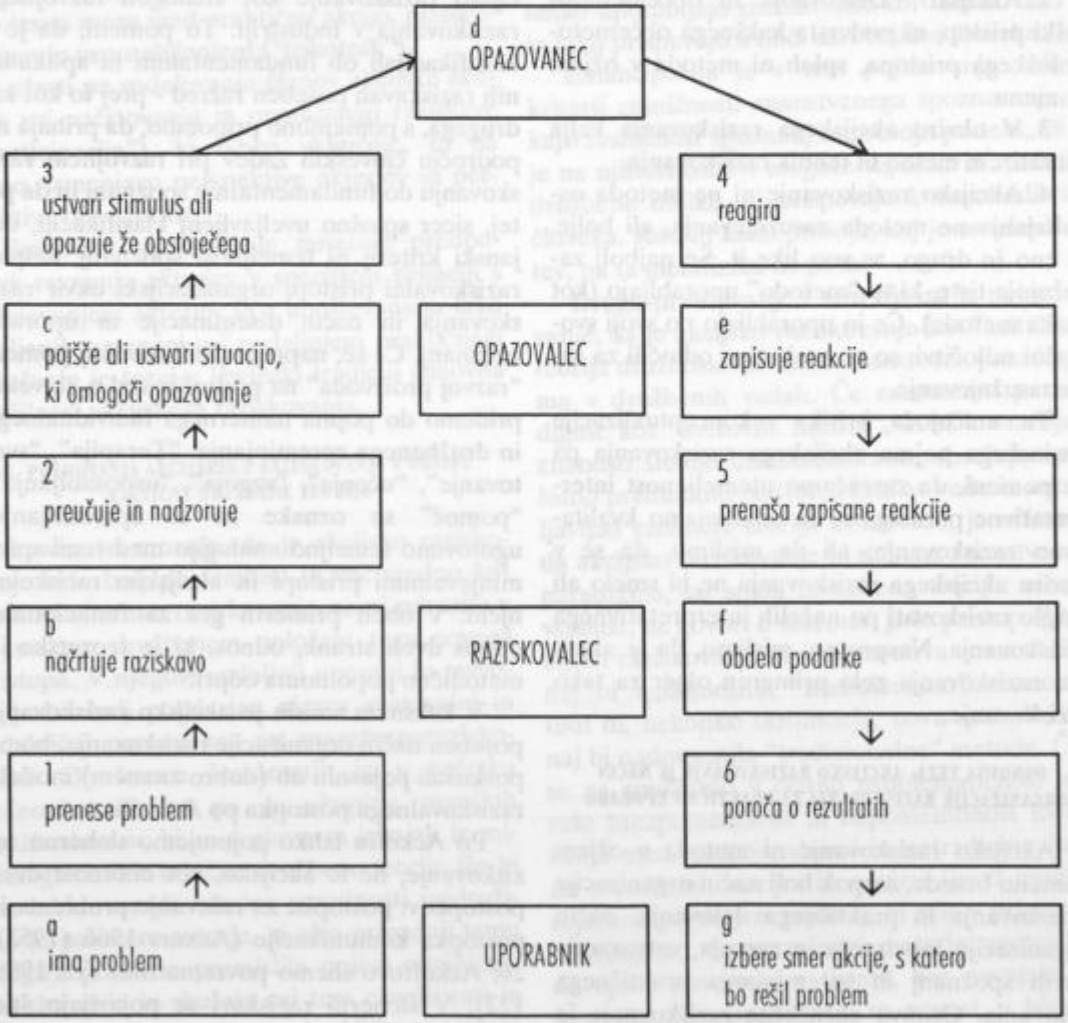

Slika: Diagramski model pozvedbe (prirejeno po Ackoff 1966)

OPIS SLIKE

1. faza. Komunikacijski par: UPORABNIK - RAZISKOVALEC
a. UPORABNIK ima problem in
1. prenese problem RAZISKOVALCU, tj., ga seznani z njim.
2. faza. Komunikacijski par: RAZISKOVALEC - OPAZOVALEC
b. RAZISKOVALEC načrta raziskavo
2. priučuje in nadzoruje OPAZOVALCA
3. faza. Komunikacijski par: OPAZOVALEC - OPAZOVANEC
c. OPAZOVALEC poišče ali ustvari situacijo, ki omogoči opazovanje
3. ustvari stimulus za OPAZOVANCA ali opazuje že obstoječi stimulus
4. faza. Komunikacijski par: OPAZOVANEC - OPAZOVALEC
d. OPAZOVANEC, kakršen je,
4. odgovori OPAZOVALCU
5. faza. Komunikacijski par: OPAZOVALEC - RAZISKOVALEC
e. OPAZOVALEC zapisuje odgovore in
5. prenaša zapisane odgovore RAZISKOVALCU
6. faza. Komunikacijski par: RAZISKOVALEC - UPORABNIK
f. RAZISKOVALEC obdela podatke in
6. poroča o rezultatih UPORABNIKU
7. faza.
g. UPORABNIK se odloči za smer akcije, s katero bo rešil problem.

V akcijski raziskavi se pojavljajo iste vloge. Tudi ni mogoče reči, da je za akcijsko raziskovanje v načelu značilna kakšna določena personalna ali institucionalna zasedba vlog, npr., da bi bil uporabnik hkrati raziskovalec ali podobno; lahko je, lahko pa tudi ne. Predstavljajmo si, da izvaja raziskavo posameznik. Ni nemogoče in poznamo primere, npr. iz zgodovine psihologije, ko je bil raziskovalec hkrati opazovalec, opazovanec in uporabnik rezultatov, tj., izvajal je poskuse sam na sebi (npr. Ebbinghaus). Še danes ne mislimo, da ti poskusi zato ne bi bili znanstveni. Natančno je opisal teorijo, iz katere je izhajal, hipoteze, postopek, rezultate in vse okoliščine, ki so spremljale poskus. Seveda ima tak postopek metodološke pomanjkljivosti, ki jih odpravimo, če omenjene vloge personalno ločimo. A videli smo, da ima personalna ločitev vlog tudi svoje pomembne pomanjkljivosti, na primer motnje v komunikaciji.

Razlikovanje (diferenciacija) vlog, tj., skupkov opravil (operacij), je nujno za boljšo časovno in prostorsko porazdelitev dela. Ko pa se te vloge personalno ločijo, ko pride do delitve dela med različne posameznike, skupine ali celo organizacije in se poveča časovna in prostorska (fizična in socialna) razdalja med različnimi vlogami in opravili, ki sestavljajo celovit raziskovalni ciklus, se zvečajo motnje v komuniciranju. Zveza med problemom, ki naj bi ga rešili s pomočjo raziskave, in raziskovalnimi rezultati je vse rahlejša, tako da so v skrajni posledici rezultati irelevantni za rešitev problema.

Akcijsko raziskovanje je način, kako zmanjšati to časovno-prostorsko-socialno razdaljo med nosilci vlog v raziskovalnem procesu, razdaljo, ki vodi do vse slabše komunikacije, v procesu praktične dejavnosti pa do vse večjega odpora do sprememb. Nima pa namena zabrisati te delitve vlog ali je celo ukiniti.

To opredelitev moramo še dopolniti in se pri tem še vedno sklicujemo na dobrega, starega Ackoffa. Vloga uporabnika ("potrošnika", po slov. prevodu Ackoffa) se namreč v številnih primerih hierarhično razcepi na neposrednega uporabnika (naročnika), posrednega in končnega uporabnika. "Recimo, da podpre mestni šolski svet raziskavo o načinih vzgoje zaostalih učencev. Šolski svet je neposredni potrošnik (in tisti, ki odloča). Vsako odločitev, ki jo bo sprejel, bodo izpeljali učitelji, to je posredni potrošniki. Končno so prizadeti učenci in zato tudi končni potrošniki" (Ackoff 1953; 1966: 50). V skladu z osnovnim načelom akcijskega raziskovanja bi bilo, da bi končne potrošnike po predstavnikih vključili v akcijskoraziskovalno skupino kot enakopravne partnerje. Kadar to zaradi prostorskih, socialnih in psiholoških ovir ni v celoti izvedljivo, naj bodo vključeni zastopniki končnih uporabnikov. Na ta način se prvotno dvopartitno partnerstvo (raziskovalec-uporabnik) spremeni v tripartitno (raziskovalec-neposredni uporabnik -končni uporabnik).

FUNKCIJE AKCIJSKEGA RAZISKOVANJA

Primarni smoter akcijskega raziskovanja je reševanje socialnih in razvojnih problemov skupnosti in organizacij; sekundarni smoter je znanstveno spoznavanje.

SPREMINJANJE PRAKSE: RAZVOJ DEJAVNOSTI ALI ORGANIZACIJ

Akcijsko raziskovanje rešuje problem prenašanja znanja v prakso, to je spreminjanja praktičnega ravnanja pod vplivom novih spoznanj. Znano je, da spreminjanje ravnanja ni ne samodejen ne lahek proces, da je nasprotno proces, ki se srečuje s številnimi težavami, poskusi spreminjanja pa so pogosto neuspešni. Akcijsko raziskovanje naj bi omogočalo in olajšalo:

- vpeljevanje (implementacijo) inovacij, izboljševanje prakse,
- prevladovanje odporov do sprememb,
- prenašanje znanja v prakso, uporabo znanja,
- usmerjanje praktične dejavnosti,
- učenje in usposabljanje za nove načine dela,
- izboljševanje institucionalne klime.

ZNANSTVENO SPOZNAVANJE: OBLIKOVANJE TEORETIČNIH MODELOV

Akcijsko raziskovanje ni zgolj način prenašanja znanja v prakso, spreminjanja praktičnega ravnanja pod vplivom novih spoznanj, ampak je tudi proizvajanje novih spoznanj. Ob implementaciji pride namreč raziskovalec v tesen stik s praktičnim ravnanjem, tako da lahko "mikroskopsko" preiskuje okoliščine in pogoje ravnanja ter pride tako do podatkov in spoznanj, ki mu jih drugi pristopi ne omogočajo. Akcijsko raziskovanje naj bi omogočalo in olajšalo:

- odkrivanje praktičnih problemov in potreb,
- odkrivanje rešitev praktičnih problemov,
- odkrivanje novih, ustreznejših načinov dela,
- izboljšanje relevantnosti spoznanj,
- celostno spoznavanje prakse in okoliščin, v katerih poteka.

Akcijsko raziskovanje torej rešuje probleme družbenih skupin in skupnosti, kot so: apatija, anomija, dezintegracija; odpor do sprememb, do inovacij in razvoja; neusposobljenost, nekompetentnost; depriviranost, segregiranost in podobne. Po drugi strani pa rešuje probleme znanosti, kot so trivialnost in praktična irelevantnost spoznanj, nevalidnost in neobjektivnost.

DEFINICIJA

V okviru akcijskoraziskovalnega pristopa lahko razlikujemo več različic ali podvrst. Raziskovanje v tej smeri je razmeroma novo in se nadaljuje, zato tudi še ni mogoče abstrahirati značilnosti, ki naj bi bile skupne vsem tem vrstam. Začasno pa pojem akcijskega raziskovanja še najbolj ustrezno opredeljuje Cunningham (1976). Akcijsko raziskovanje je "raziskovanje,

1. ki ga izvajajo člani organizacije ob pomoči zunanjih svetovalcev, vsi skupaj pa sestavljajo akcijsko raziskovalno skupino;
2. kjer člani sodelujejo tako pri raziskovanju kot pri akciji;
3. ki poudarja pomen skupinske dinamike in družbenih sil, ki spodbujajo ali zavirajo skupinsko delovanje;
4. katerega namen je spremeniti vedenje, v tem procesu pa si sledijo načrtovanje, izvajanje in evalvacija."

Za posamezne podvrste akcijskega raziskovanja ta ali ona točka te definicije morda ne drži. Tako na primer uvrščajo nekateri k akcijskemu raziskovanju tudi raziskovalno-svetovalno spremljanje individualnega ravnanja (gl. KRIMS 1989), torej postopek, pri katerem sodelujeta le dve osebi, svetovalec in svetovanec. Za bistveno značilnost akcijskega raziskovanja imajo namreč raziskovalno spremljanje akcije v "akcijskoraziskovalni spirali", to je spremljanje v zaporedju faz načrtovanja, akcije, evalvacije in načrtovanje novega koraka. Postulat skupinskosti akcijskega raziskovanja izvira iz Lewinovega spoznanja, da je ravnanje odvisno od skupinskih norm, zato lahko pride do sprememb le, če se spremenijo skupinske norme oz. skupinski kontekst individualnega ravnanja. Očitno pa je, da to ne velja za vse vrste

vedenja in da je vedenje mogoče spreminjati tudi zunaj skupin, v parnem svetovalnem odnosu. Kljub temu pa menimo, da je v večini primerov v obravnavo (= raziskavo in spreminjanje) nujno vključiti celoten skupinski kontekst. Omenili smo tudi, da naj bi bili v akcijskoraziskovalno skupino vključeni tudi predstavniki ali zastopniki končnih uporabnikov.

Posebnosti organizacije akcijske raziskave:

a. Skupne:

1. kontinuiran dolgotrajen neposreden stik med uporabniki in raziskovalci pripelje k zmanjšanju časovne-prostorske-socialne distance, boljšem razumevanju konteksta;

2. kontinuirana izmenja kratkih ciklov akcija-evalvacija-načrtovanje-akcija pripelje k postopnemu spreminjanju, ki omogoča prilagajanje na spremembe, in do minucioznega odkrivanja vzorcev ravnanja in mišljenja.

b. Kot raziskave:

1. Raziskovalno spremljanje celotnega cikla načrtovanje-izvedba-opazovanje-refleksija

2. Sprotno kontinuirano povratno sporočanje podatkov o stanju organizacije in učinkih dejavnosti

3. Sprotna kritična refleksija delovanja

4. Participacija akterjev pri raziskovanju

c. Kot akcije:

1. Aktiviranje potencialnih akterjev in pomoč pri samoorganiziranju

2. Akter se sam odloči za spremembe in sprejme odgovornost za akcijo, brez vsiljevanja in manipuliranja

3. Pospeševanje sodelovanja prizadetih s skupinskim delom in prevladovanje ovir spreminjanju

4. Participacija raziskovalcev pri akciji.

STRANI V ODNOSU

Iz Ackoffove opredelitve vlog v raziskovalnem procesu je razvidno, da sta "raziskovalec" in "uporabnik" vlogi. Taka opredelitev pušča odprto vprašanje o nosilcih vlog, o personalni ali organizacijski zasedbi teh vlog.

To pomeni, da ti vlogi lahko opravlja en nosilec (oseba, skupina, organizacija), lahko pa vsako drug nosilec. Če ima obe vlogi isti nosilec, lahko tako raziskovanje imenujemo "samoraziskovanje". Če sprejmemo, da gre pri uporabi raziskovalnih rezultatov za praktično (ne teoretsko) uporabo in če se uporaba ciklično izmenjuje z raziskovanjem in evalvacijo, tedaj je samoraziskovanje poseben primer akcijskega raziskovanja. Samoraziskovanje je torej legitimna vrsta akcijskega raziskovanja. Nedvomno pa ima taka organizacija raziskovanja svojevrstne metodološke implikacije in je

PRIMERJAVA MED NAVADNIM EMPIRIČNIM IN AKCIJSKIM RAZISKOVANJEM

	Navadno	Akcijsko
- Ciklus raziskava-uporaba:	ni vzpostavljen; prekinjen	kontinuiran dolgotrajen; posreden
- Povratno sporočilo praksi:	ga ni; odloženo-prepozno, nespecifično	takojšnje, specifično
- Kritična refleksija prakse:	odložena, posplošena, nespecifična, neažurna	takojšnja, specifična
- Sodelovanje praktikov:	so pasivni vir podatkov	vplivajo na izbor problema, metodo, interpretacijo
- Prenos znanja v prakso:	ga ni; posreden, izobraževanje, mediji	neposreden; usposabljanje ob delovanju
- Vpliv raziskovalca na prakso:	ga ni; odložen, posreden	neposreden, specifičen

lahko problematična. Ključna komponenta akcijskega raziskovanja je namreč raziskovalno -teoretska refleksija praktičnega delovanja, tj., osvetlitev delovanja iz drugega (ali širšega) referenčnega okvira, kot je okvir delujočih. Čeprav ne izključujemo možnosti sofisticirane samorefleksije pri posameznikih, menimo, da v večini primerov velja pravilo: "Potrebna sta dva, da vidita enega." Druga možnost je, da pride do delitve raziskovalnih in akcijskih vlog v sami akcijski skupini, do nekakšnega diletantskega ali amaterskega raziskovanja in teoretiziranja med ljudmi, ki za ta opravila niso posebej usposobljeni in se v prvi vrsti usmerjajo k praktičnim ciljem. Tudi take oblike akcijskega raziskovanja ne gre vnaprej zavrniti, ampak zasluži obravnavo kot oblika skupinske samorefleksije, pri čemer nas zanima njen doseg, in kot "laična metodologija".

Nobenega od teh načinov, ki ju torej lahko pogojno obravnavamo kot posebna primera akcijskega raziskovanja, pa ne bomo imeli za njegovo tipično ali čisto obliko. Poleg vprašanja usposobljenosti za raziskovalno delo in teoretsko refleksijo se pojavlja tudi vprašanje odgovornosti za praktične rezultate na eni strani in za spoznavne na drugi. Sodimo, da gre pri raziskovalcu na eni strani in praktično dejavnem uporabniku na drugi za neuskladljivi odgovornosti, za odgovornosti do drugih kontekstov. Zato bomo kot idealno tipsko obliko akcijskega raziskovanja privzeli tisto, ki jo postulira Cunninghamova definicija, to je obliko, pri kateri sta vlogi raziskovalca in uporabnika personalno ločeni. Pri akcijskem raziskovanju nastopata dve stranki, raziskovalci in uporabniki (lahko hierarhija uporabnikov), ki stopata v medsebojni odnos.

POGOJI ODNOSA

Akcijskoraziskovalni odnos se vzpostavi pod naslednjimi pogoji:

1. Predpostavka vzpostavitve akcijskoraziskovalnega odnosa je obstoj družbeno definiranih, ločenih vlog raziskovalca-znanstvenika ali strokovnjaka-svetovalca na eni strani in praktika-akterja na drugi. Vsak od njiju je avtonomen in zavezan svojemu poslanstvu in svoji etiki ter odgovoren bodisi za praktični izid delovanja bodisi za znanstvenost spoznanj. Ta predpostavka ni izpolnjena, če vlogi raziskovalca in akterja nista ločeni, oziroma, če niso zagotovljeni pogoji nepristranskega raziskovanja.

2. Akter mora biti pripravljen prevzeti odgovornost za delovanje, oziroma, obstajati mora verjetnost, da se bo ob pomoči aktiviral in prostovoljno prevzel odgovornost. Ta pogoj ni izpolnjen, če je dejavnost vsiljena, če akter ostane pasiven ali če se upira posegu raziskovalcev ali svetovalcev.

3. Akter mora sprejeti, da so raziskovalni poseg, dolžnost, da sam sodeluje pri raziskovanju, in pravica, da raziskovalec sodeluje pri praktičnem odločanju, legitimni. Raziskovalec pa mora sprejeti, da so legitimne akterjeva končna pristojnost za praktično ukrepanje, akterjeva pravica, da sodeluje pri raziskovanju, in dolžnost, da sam sodeluje pri praktičnem delovanju.

4. Pred začetkom delovanja sklenejo akterji in raziskovalci akcijskoraziskovalni pakt, ki vsebuje poleg pristanka na pogoje iz točke 3 še druge pogoje, ki so po presoji relevantni v konkretni situaciji.

OSNOVNA NAČELA AR

1. *Istočasnost procesov usposabljanja, praktičnega delovanja in raziskovanja.* Akcijsko raziskovanje služi usposabljanju, reševanju praktičnih problemov in raziskovanju; ti trije procesi potekajo v njegovem okviru. Procesi se prepletajo, vendar jih je treba razlikovati in v skladu z okoliščinami po potrebi tudi časovno ločiti ter posvetiti posebne sestanke usposabljanju, posebne zbiranju in analizi empiričnih podatkov in posebne praktičnemu odločanju in načrtovanju, tako kot predvidevajo posamezni proceduralni modeli (gl. spodaj).

2. *Ključni pomen odnosa in skupinskega procesa.* Pri akcijskem raziskovanju je neposreden in tesen odnos med akterjem in raziskovalcem oziroma ustrezno potekajoč skupinski proces ključen za raziskovanje in praktično delovanje. Bistvena za ta odnos ali proces je razgradnja obrambnega vedenja v dvosmerni komunikaciji, v vzdušju zaupanja. Na ravni raziskovanja se s tem minimalizirajo popačenja percepcije, prikrivanje in zavajanje, odpre se pogled na

multiple perspektive in tako poveča veljavnost in objektivnost podatkov. Na ravni spreminjanja pa se minimalizirajo odpori do sprememb in poveča aktivna pripravljenost za spreminjanje.

3. *Ekološko (naturalistično) delovanje v naravnem okolju z najmanjšim možnim vpletanjem - spoštovanje kulture skupnosti.* Akcijske raziskave potekajo v okoljih, kjer posamezniki in skupine žive in/ali delujejo, npr. v lokalnih skupnostih, formalnih službah, volunterskih organizacijah ipd. Zunanji raziskovalci-svetovalci se vključijo na željo akterjev, z njihovim pristankom in po sklenitvi akcijskoraziskovalnega pakta. Pri svojem delovanju spoštujejo kulturo skupnosti in organizacije ter podpirajo le tiste spremembe, za katere se odločijo sami člani organizacije. Akcijsko raziskovanje ni združljivo z nasilnimi posegi v skupine in organizacije od zunaj ali od zgoraj z namenom, da bi jih reformirali in reorganizirali proti njihovi volji.

4. *Načelo proaktivnosti (aktiviranja).* Načelo spoštovanja kulture organizacije ne izključuje proaktivnega delovanja ali aktiviranja članov organizacije. V primerih, ko je skupnost ali organizacija apatična, anomična, nepovezana in pasivna, si lahko raziskovalci in svetovalci prizadevajo, da jo vzbudijo in povežejo, tako da lahko artikulira svoje probleme in da lahko njeni člani sami prevzamejo odločanje o svojih zadevah. Zunanji svetovalci in raziskovalci podpirajo proces samoorganizacije, ne vsiljujejo pa svojih predstav in vrednot.

5. *Načelo obojestranske koristi.* Akcijsko raziskovanje se izvaja tako, da imata obe strani korist: akterji dobijo pomoč pri reševanju praktičnih problemov in pri usposabljanju, raziskovalci pa pridejo do podatkov in novih spoznanj. Akcijsko raziskovanje ni združljivo z enostranskim izkoriščanjem akterjev in njihove dejavnosti kot vira podatkov, kot anketarjev ali kot "poskusnih zajčkov" raznih reformnih prizadevanj; po drugi strani pa tudi ne z izkoriščanjem raziskovalcev kot kritja za razne samovoljne odločitve.

ZNAČILNOSTI ODNOSA (SKUPINSKA ALI SKUPNOSTNA DINAMIKA)

Poudarili smo že, da so medosebni odnosi v akcijskoraziskovalni skupini "motor" akcijskega raziskovanja. Na kratko bi jih lahko označili kot take odnose, ki vodijo do vzdušja zaupanja, ter s tem do večje objektivnosti raziskovanja in do motivacije za sodelovanje ter tako do uresničevanja praktičnih ciljev. Naj prav na kratko, v obliki tez, opišemo značilnosti odnosov, ki jih skušamo doseči v akcijskoraziskovalni skupini.

a. Načela:

- demokratično vodenje,
- dvosmerno komuniciranje,
- vzdušje zaupanja, neogrožanja,
- preskušanje novega vedenja,
- preverjanje realnosti,
- skupinsko odločanje.

b. Učinki skupinskega dela:

- "Več glav več ve". Rezultate lahko proučimo z več vidikov.
- Skupina omogoča sodelovanje različnih podskupin (vertikalno in horizontalno).
- Razvije se akceptiranje, zaupanje, občutek varnosti in osebne vrednosti.
- Omogoča odkrit pogovor.
- Pritisk v obliki recipročnih pričakovanj v odnosu do skupnih odločitev.

c. Dobro delujoča skupina (po Lakinu):

1. Posameznik čuti pripadnost skupini - a ne izgubi avtonomije.
2. Posameznik se zaveda, da sooblikuje pravila ravnanja - ne občuti jih kot zunanja pravila, ki se jim mora podrejati.
3. Lahko neprestano preverja realnost, upravičenost - ne predaja se nekritično skupinskim iluzijam.
4. Lahko svobodno izraža svoja občutja - ne samo tista, ki jih odobravajo drugi.
5. Svobodno misli in izraža svoje misli - skupina ga ne posiljuje.
6. Lahko vpliva na dogajanje v skupini - vendar ne manipulira, ni manipuliran.
7. Lahko se preskusi v različnih vlogah - ne zakrkne v eni sami.
8. Lahko dobi uvid v lastne pomanjkljivosti - ne da bi zgubil zaupanje vase.

PROIZVODNI PROCESI V OKVIRU AKCIJSKEGA RAZISKOVANJA

Akcijsko raziskovanje obsega tri proizvodne procese: raziskovanje ali proces spoznavanja in refleksijo praktičnega delovanja, praktično odločanje in delovanje ter usposabljanje ali proces pridobivanja novih vrednot, znanj in veščin. Procese usposabljanja in praktičnega odločanja in delovanja tu samo omenjamo. Nekoliko podrobneje obravnavamo le osnovne značilnosti raziskovalnega procesa v okviru akcijskoraziskovalnega odnosa.

1. Raziskovalni pristop

V okviru akcijskega raziskovanja ima v splošnem naslednje značilnosti:

- Dvozankovni model raziskovanja. Podatki in spoznanja v okviru akcijskega raziskovanja strežejo hkrati dvema namenoma: neposrednemu usmerjanju praktičnega delovanja in gradnji teorije. Z drugimi besedami: raziskovalno povratno sporočilo poteka po dveh zankah, po prvi teče nazaj v prakso, po drugi v teorijo. Medtem ko se je akcijsko raziskovanje v nasprotju z Lewinovim pojmovanjem izrodilo v postlewinski tradiciji v zgolj svetovalno in didaktično raziskovanje, so pristaši kritične teorije v svoji rekonceptualizaciji tega pristopa spet poudarili njegovo spoznavno vlogo in prispevek, ki naj bi bil vsaj enak prispevku baziičnih raziskav.

- Pluralizem metod. V okviru akijskoraziskovalnega pristopa, ki je v osnovi posebne vrste odnos med raziskovalcem in uporabnikom raziskovalnih spoznanj, je mogoče rabiti najrazličnejše občemetodološke pristope, metode in tehnike. Kakšen metodološki pristop bo rabljen, je odvisno od narave problema, od okoliščin, pa tudi od preferenc in nazorov raziskovalca in uporabnika. Nobena značilnost akcijskoraziskovalnega odnosa ne zahteva avtomatično uporabe določene metode.

- Spoznavne prednosti situacije. Akcijsko raziskovanje je sicer odprto za vse metode, vendar ustvarja posebno situacijo, katere značilnosti je vredno izkoristiti za doseganje spoznavnih ciljev. Med raziskovalno relevantne posebnosti akcijskoraziskovalnega odnosa sodijo:

- možnost spremljanja procesa delovanja in ne le registriranja trenutnega stanja;

- možnost registriranja raznolikih izkušenj in referenčnih okvirov, saj je akcijskoraziskovalna skupina sestavljena iz predstavnikov različnih podskupin, sektorjev organizacije ali skupnosti;

- motivacijska vrednost problema, stiske: akterji se nahajajo v problemski situaciji, zaradi česar so tudi sklenili z raziskovalci pakt o pomoči, to pa pomeni, da so motivirani sodelovati pri rešitvi problema, to sodelovanje pa obsega med drugim tudi zbiranje in analizo podatkov oziroma raziskovalno refleksijo;

- konkretnost problema, neposrednost doživljanja: problemska situacija, v kateri akterji so, je konkretna, nujna, doživljanje akterjev neposredno, se pravi, da lahko raziskovalec pride do nenavadno neposrednih podatkov;

- možnost praktičnega poskusa in evalvacije: raziskovalec ima možnost, da takoj preskusi ustreznost alternativnih smeri delovanja, akterji pa na osnovi rezultatov evalvacije prilagajajo naslednje praktične korake, kar pomeni, da lahko zanesljiveje in varneje krmilijo praktično akcijo;

- možnost raziskovanja celostne situacije: pomembna spoznavna prednost akcijskega raziskovanja je, da je mogoče opazovati dogajanje v kontekstu, celotno časovno-prostorsko-socialno situirano dogajanje;

- naravnost situacije: raziskovanje poteka v naravnem "ekološkem" kontekstu po logiki, ki jo zahteva vpetost akterjev v dani kontekst, in ne zunaj njih kot laboratorijsko raziskovanje, zato je bolj realistično;

- odkrivanje pravil ravnanja, pravil vzdrževanja sistema in implicitnih teorij; če neposredno spremljamo delovanje, lahko odkrijemo zakonitosti, po katerih se odvija ravnanje, naprej pravila ravnanja, ki obstojajo kot socialne norme, implicitne teorije akterjev o ravnanju, in jih soočimo z deklariranimi teorijami.

2. Metode

- Sekvenčna analiza. Akcijsko raziskovanje poteka kot proces, v katerem se izmenjujejo faze načrtovanja, akcije in evalvacije oziroma refleksije. To pomeni, da potekajo raziskovalno analitske dejavnosti ciklično v sekvencah. Fazi odločanja in praktične akcije sledi faza analize, katere rezultat je priporočilo za nov akcijski korak. Analiza izvršene akcije vsebuje

evalvacijo in/ali refleksijo. Pri evalvaciji gre za oceno uspešnosti akcije in registriranje ter oceno zaželenosti njenih intendiranih in neintendiranih posledic, pri refleksiji pa za "zagledanje" posledic v kontekstu, kot nastale nove situacije in za eksplikacijo teoretskega pomena nove situacije. Pri evalvaciji odgovarjamo bolj na vprašanje, ali je bilo naše dejanje uspešno glede na cilje, ki smo si jih zastavili, pri refleksiji pa bolj na vprašanje, kaj pravzaprav pomeni to, kar smo storili. Akcijsko raziskavo kot raziskavo sestavlja zaporedje analitičnih epizod, katerih vsaka pomeni širjenje in bolj ali manj obsežno rekonceptualizacijo prvotnega teoretskega modela.

- Študija primera, historična rekonstrukcija primera. Akcijsko raziskovanje se odvija kot študija posameznega primera. V okviru akcijske raziskave se lahko izvedejo različne anketne in podobne raziskave, ki dajejo podatke, ki naj bi bili reprezentativni za različne populacije. Toda akcijska raziskava kot celota je vedno "raziskava o raziskavi", raziskava o poteku raziskovalnega sodelovanja z uporabnikom. V tem smislu je vedno študija primera in sicer rekonstrukcija procesa delovanja in raziskovanja. Anketna raziskava o značilnostih odvisnikov od drog sama zase ni akcijska. Je pa lahko del akcijske raziskave, ki proučuje delovanje projektne skupine za pomoč odvisnikom. Poročilo o akcijski raziskavi je opis poteka posamezne zaključene družbene akcije.

- Triangulacija. V okviru akcijske raziskave naj bi zagotovili, da se v vsaki analitski sekvenci izrazijo zorni koti obeh ali vseh treh sodelujočih partnerjev: raziskovalca, neposrednega uporabnika (akterja) in končnega uporabnika (stranke). To pomeni, da je treba v postopek raziskovalne refleksije vpeljati sistematično izražanje vseh treh zornih kotov, bodisi z neposredno navzočnostjo predstavnikov vseh treh strani ali prek podatkov o njihovih stališčih in doživljanju.

- Uporaba različnih metod. Že v izhodiščni opredelitvi akcijskega raziskovanja smo zatrdili, da je akcijskoraziskovalni odnos zgolj okvir, ki dopušča oba občemetodološka pristopa, objektivistično-behaviorističnega in interpretativno-razumevajočega, ter rabo različnih metod, pri čemer ni izključena uporaba eksperimenta. Ker pa je akcijska raziskava vedno študija primera praktičnega odločanja in delovanja, so v njenem okviru posebno primerne metode opazovanje z udeležbo, intervju, skupinska razprava, proučevanje dokumentov, in proučevanje materialnih in nematerialnih proizvodov kot elementov kulture skupine.

3. Tehnike

Kar velja za metode, velja tudi za raziskovalne tehnike. Med njimi naj omenimo nekaj tistih, ki se opirajo zlasti na dejstvo, da gre pri akcijskem raziskovanju za tesno interakcijo med raziskovalci in uporabniki.

- Dnevnik. Pisanje raziskovalnega dnevnika je osnovna "tehnika". V dnevnik ne zapisujemo le zunanjih dogodkov, ampak tudi svoje doživljanje in doživljanje sodelujočih in svoje razmišljanje ter razmišljanje drugih (konceptualizacije, razlage, laične teorije, interpretacije). Priporočljivo je, da več sodelujočih piše svoje osebne dnevnike, tako da lahko ob sekvenčnih analizah primerjajo svoje opažanje in doživljanje posameznih dogodkov.

- Anekdotska tehnika. Zapisovanje dogodkov, zanimivih interakcij in drugih opažanj in doživetij je v okviru akcijskega raziskovanja pomembna in nikakor ne postranska tehnika. Posebni tehniki v okviru anekdotske tehnike sta tehnika kritičnih dogodkov in tehnika stalnega primerjanja. Ti tehnike ne vključujeta le popisovanja dogodkov, ampak že tudi obdelavo teh popisov vse do konceptualizacije in oblikovanja teoretskih modelov.

- Tehnika kritičnih dogodkov (Flanagan 1954). Ta tehnika zahteva, da se definira kritični dogodek, nato pa opiše vrsta takih dogodkov. Kritični dogodki so dogodki, ki lahko pomembno vplivajo na nadaljni potek interakcije in na doseganje ciljev delovanja ali dogodki, ki jih akterji označijo kot problematične. Opise teh dogodkov klasificiramo po naslednjem postopku. Najprej razpravljamo o podobnostih in razlikah med njimi, nato pa jih poskusno razvrstimo glede na različne ravni abstraktnosti ali po kakšnih drugih kriterijih. V neki raziskavi so na ta način "destilirali" vzgojna načela, ki jih dejansko uveljavljajo vzgojitelji pri delu z otroki.

- Tehnika stalnega primerjanja dogodkov (Glaser, Strauss 1976). Pri tej tehniki gre v

bistvu za stopnje v procesu, ki naj pripelje k teoretskim konceptom. Osnovno gradivo sestavljajo opisi posameznih dogodkov ali primerov. Te dogodke najprej poskusno klasificiramo v nekaj kategorij, nato pa vsak dogodek primerjamo z vsakim drugim in zapišemo vtise o podobnostih in razlikah. Dodamo nove kategorije, če prve ne zadoščajo. Tako ustvarimo čimveč kategorij, ki jih neprestano primerjamo, dokler ne dosežemo "teoretske nasičenosti", ko ni mogoče več tvoriti novih kategorij. Nato opišemo kategorije in iz teh opisov izvedemo hipoteze za nadaljnje preverjanje.

- Simulacija. Tehnike simulacije vključujejo različne simulacijske igre, igre, s katerimi se v manjšem merilu ponazarjajo družbeni procesi, delovanje organizacij in realne interakcije, da bi jih laže proučevali. Hkrati so simulacijske igre učinkovita tehnika učenja in usposabljanja. Od igre vlog se razlikujejo zlasti po tem, da se v njihovem okviru ne igrajo le posamezne vloge, ampak se ponazori celostni sistem vlog, na primer celotna ustanova, družbeni subsistem, država ali mednarodna skupnost. Posebna tehnika je računalniška simulacija, ki omogoča sistematično spreminjanje značilnosti sistema in preskušanje njegovega delovanja pod različnimi predpostavkami.

- Uporaba videa. Video omogoča, da aktualno dogajanje posnamemo, potem pa posnetke predvajamo, tako da jih lahko komentirajo sami udeleženci. Tako pridemo do zanesljivega gradiva dveh vrst: do zapisa dogajanja na videu in do različnih opisov tega dogajanja, opisov, ki odražajo različna doživljanja in življenjsko situacijo akterjev. Poleg tega lahko akterji te opise primerjajo in komentirajo.

- Dramatska uprizarjanja. Medtem ko je pri simulaciji poudarek bolj na "mehanskih" vidikih delovanja sistema (pretok informacij, ovire pri komuniciranju, kopičenje primerov ipd.) se pri različnih dramatskih uprizarjanjih bolj poudarijo ekspresivni vidiki, izražanje čustev, konflikti ipd. Tu nas ne zanima toliko katartična in terapevtska funkcija teh uprizarjanj kot raziskovalna funkcija: omogočajo nam odkriti značilnosti doživljanja različnih akterjev.

Še enkrat poudarimo, da to niso kakšne posebne tehnike akcijskega raziskovanja, ampak spadajo v splošni metodološki arzenal v družbenih vedah, so pa posebej primerne za uporabo v okviru akcijskega raziskovanja.

PROCEDURALNI MODELI

Prav na kratko bomo povzeli dva taka modela.

a. Proceduralni model B. Cunninghama (1976). Po tem modelu poteka akcijsko raziskovanje v treh sekvencah (fazah): faza razvoja skupine, faza raziskovanja in faza akcije. V fazi razvoja skupine pridejo raziskovalci v stik z organizacijo in vstopijo vanjo, oblikuje se akcijskoraziskovalna skupina, oblikujejo se cilji te skupine, skupina se usposobi za raziskovanje in delovanje, na koncu te faze pa se sklene raziskovalna pogodba. Po Cunninghamu lahko kdorkoli v organizaciji začne akcijskoraziskovalni proces, toda če hoče, da bo pri tem uspešen, mora biti osebno zainteresiran za raziskovanje procesov v organizaciji in za njihovo spreminjanje. Zato je lahko pobudnik za tako raziskovanje član organizacije, ki se identificira s problemi in razpoloženji zaposlenih, nezadovoljna skupina, posameznik, vodstvo samo ali zunanji svetovalec. V vsakem primeru pa mora vodstvo podpreti projekt. To je nujni pogoj za nadaljevanje dela. Preden se nadaljuje delo, je treba dobiti tudi podporo drugih članov organizacije, ki so zainteresirani za rešitev problema in za razvoj. V organizaciji morajo obstojati posamezniki ali skupine, ki so se pripravljeni aktivno angažirati pri spreminjanju. Če te zavzetosti ni, položaj ni zrel za delovanje in problem, ki so ga navedli, morda sploh ni pomemben. (To se povsem sklada z našim pojmovanjem akcijskoraziskovalnega odnosa).

V idealnem primeru bodo akcijskoraziskovalno skupino sestavljali vsi tisti člani organizacije, ki so na takem položaju, da lahko pobudijo akcijo, in vsi, ki so dolžni izvajati predlagane ukrepe. Vendar je članstvo v skupini prostovoljno, zato je treba prej preskusiti pripravljenost posameznikov za sodelovanje, njim pa, ki se odločijo sodelovati, pojasniti metodologijo in načela akcijskega raziskovanja.

Začetno obdobje v razvoju skupine je namenjeno oblikovanju ciljev projekta, pri čemer je treba zagotoviti vsestransko obravnavanje vseh stališč in konsenzualno definiranje ciljev

skupine. Cunningham poudarja, da je bolje, da skupina sploh ne definira ciljev, kot da jih ne definira ustrezno. Zato dodaja osnovna pravila za definiranje ciljev: fleksibilnost, pomembnost, dosegljivost, legitimnost. Skupina mora nekaj časa posvetiti usposabljanju za kooperativno in učinkovito raziskovanje in praktično delovanje. Da bi v skupini dosegli primerno raven kooperativnosti, naj bi spoštovali naslednja načela: odprtost za spreminjanje ustaljenih postopkov in izražanje kritičnih mnenj, reflektiranje skupinskih procesov in aktivnosti, eksperimentiranje z novimi vedenji in lastno usposabljanje.

Sklepno dejanje prve faze je sklenitev dogovora ali pogodbe o izvedbi akcijskoraziskovalnega projekta in delu akcijskoraziskovalne skupine. Pogodba se sklepa med najbolj odgovornimi predstavniki naročnika in izvajalca; potrditi jo mora najvišji organ v organizaciji. Vsebuje naj določila o ciljih projekta in pričakovanjih od njega in o konkretnih pogojih izvedbe projekta in dela skupine.

Cunningham poudarja, da proces razvoja skupine ni nikdar končan, da pa pride trenutek, ko se želi skupina lotiti raziskovanja. Opredelitev problema je po njem najpomembnejša faza v okviru raziskovalnih prizadevanj. Pri opredelitvi problema je treba upoštevati poglede vseh članov akcijskoraziskovalne skupine na stanje v organizaciji. Probleme je treba definirati operacionalno. Skupino je treba opozoriti na različne vire in tehnike zbiranja informacij, poleg tega pa je treba izdelati tudi nove instrumente, ki ustrezajo specifičnostim situacije. Podatke naj analizira skupina sama, saj je to s skupinskodinamičnega vidika pomembno opravilo. Zaradi soočenja s stvarnostjo pride do obrambnih reakcij. Svetovalec naj bi poskrbel za ustvarjanje neogrožujočega vzdušja in reflektiral skupinski proces. Ob koncu te faze postavimo "akcijske hipoteze", možne rešitve problemov organizacije in sredstva reševanja.

V fazi akcije uporabimo raziskovalne rezultate, kar pomeni, da definiramo akcijo, izdelamo načrt akcije in ga izvedemo (implementiramo). Po opravljeni raziskavi je nevarnost, da dobi skupina občutek, da je končala delo; vendar pa je namen akcijskoraziskovalne skupine praktično ukrepanje. V akcijski fazi skupina določi cilje akcije, kot izhajajo iz raziskovalne faze. Cilji morajo biti definirani tako, da mobilizirajo in motivirajo člane. Nato izdela konkreten, operacionaliziran načrt akcijskih korakov. V fazi implementacije se ta načrt izvede. Na koncu pa se akcijo evalvira. - V akcijski raziskavi si tako slede ciklus načrtovanja, izvedbe, evalvacije in raziskovanja, ponovnega načrtovanja itn.

Cunninghamov model implicira pojmovanje, po katerem je akcijsko raziskovanje enotnost treh procesov: razvoja odnosov v skupini, raziskovanja in praktičnega delovanja (akcije). Te tri procese pojmuje, kot bi sestavljali trdno zaporedje "razvoj skupine-raziskovanje-akcija"; bližje resnici pa je pojmovanje, da se ti procesi, potem ko smo jih uvedli sukcesivno, naprej odvijajo simultano.

b. Culbertov model ozaveščanja. Culbert (1975: 87) svojega modela družbenega in organizacijskega spreminjanja ne predstavlja kot model akcijskega raziskovanja, vendar ima vse značilnosti akcijskoraziskovalnega pristopa, saj združuje spoznavanje in praktično delovanje v skupini. Model se je razvil na izkušnjah družbeno-kritičnih gibanj v ZDA in spada bolj med metode skupinskega svetovanja kot med institucionalne intervencije. Ozaveščanje definira kot "proces, v katerem posamezniki - včasih sami, navadno pa ob podpori skupine - prepoznavajo konflikte med svojimi interesi in pričakovanji sistema, formulirajo alternative, ki zmanjšajo število in obseg kompromisov, ki so jih prisiljeni sklepati, in delujejo v smeri sprememb." Cilj tega procesa ozaveščanja je formulirati alternative obstoječemu načinu življenja v organizaciji ali družbenem sistemu. Ob tem gre pri tem "dvigovanju zavesti" za neke vrste "kadrovsko" usposabljanje (politična šola), saj pravi Culbert, da je pravi produkt ozaveščanja ta, da nato "mi" podpremo akcije drugih, akcije, ki temelje na njihovih lastnih zamislih o tem, kaj je treba spremeniti, da bi izboljšali situacijo.

Model uokvirja dejavnost t. i. "suportivne skupine", ki je ekvivalent akcijskoraziskovalne skupine. Proces ima pet stopenj. Model določa za vsako stopnjo njen namen ali prevladujočo aktivnost, input v izrazih stanja ozaveščenosti,

veščine, potrebne za izvedbo dela in uresničitev faznega cilja, vrsto skupinskega suporta in output v izrazih razširjene zavesti. Prva stopnja je definiranje problema, druga je posvečena odkrivanju globljih struktur problema (razumevanje sebe in sistema) in izmišljanju alternativnih rešitev na divergenten način, da bi postala jasnejša zavest članov o lastnih težnjah. V tretji fazi, ki je namenjena razumevanju odnosov s sistemom, člani opišejo izkušnje s sistemom in se ozavestijo o svojih domnevah v zvezi z odnosom do sistema. V četrti fazi formulirajo alternative, ki bi izboljšale odnos s sistemom, v zadnji, peti fazi pa naj bi člani skupine navezali stike s tistimi ljudmi v sistemu, s katerimi imajo problematične odnose, in tudi njim pomagali, da bi uvideli neskladja med cilji sistema in dejanskim dogajanjem.

Literatura:

R. L. Ackoff (1966), *Načrt sociološke raziskave* (The design of social research). Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.

S. A. Culbert (1975), Consciousness-raising: A five stage model for social and organizational change. V: C.L. Cooper, *Theories of group processes*. London: Wiley.

B. Cunningham (1976), Action research: Toward a procedural model. *Human relations* 29, 3; 215-238.

J. C. Flanagan (1954), The critical incident technique. *Psychological Bulletin*, 51; 327-28.

B. G. Glaser, A. L. Strauss (1967), *The discovery of grounded theory: Strategies for Qualitative research*. Chicago: Aldine Publ.

M. Lakin (1972), *Interpersonal encounter: Theory and practice in sensitivity training*. New York: McGraw-Hill.

K. Lewin (1948), *Resolving social conflicts: Selected papers on group dynamics*. New York: Harper Brothers.

B. Mesec (1993), Akcijsko raziskovanje med socialnim inženirstvom in revolucionarnim aktivizmom. *Socialno delo* 32, št. 1-2.

N. Toš (1988), Metode družboslovnega raziskovanja. Ljubljana: DZS.